

Келембет С.М.

ПОХОДЖЕННЯ КНЯЗІВ НЕСВІЗЬКИХ, ЗБАРАЗЬКИХ ТА ВИШНЕВЕЦЬКИХ

Дана стаття є безпосереднім продовженням нашої першої роботи, в якій було показано, що родова традиція князів Збаразьких та Вишневецьких про їх походження з династії Гедиміновичів не відповідає дійсності. Зокрема, версія М. Стрийковського, М. Баумгартена та Й. Пузини про тотожність кн. Федька Несвізького, предка згаданих родів, з кн. Федором Корибутовичем нездатна витримати критики зі сторони їх опонентів – З. Радзімінського, В. Семковича та інших. Останні зосередили свої зусилля на доведенні лише цієї, по суті досить обмеженої тези, не переходячи до питання про походження самих кн. Несвізьких. Цій непростій проблемі, яке є «білою плямою» в генеалогії литовсько-руських князів, і присвячена дана стаття.

Жодних прямих свідчень про походження кн. Несвізьких ми не маємо. Отже, залишаються лише непрямі аргументи. Насамперед слід констатувати, що Несвізькі точно не належали до верхівки литовсько-руської аристократії. Нагадаємо, у трьох документах 1431 – 1433 рр. Федько Несвізький серед свідків-князів постійно згадується на самому останньому місці, після Гольшанських, Друцьких та інших [10, s. 126, 133; 16, s. 576]. Більше того, наприкінці XIV ст. Несвізькі навіть не вживали князівського титулу. Так, у грамотах 1387 і 1388 р. Іван Несвізький, хоча і виступає безпосередньо після князів, сам таким не названий [9, s. 12; 6, с. 42]. У документі 1388 р. Григорій та Іван Несвізькі також згадуються без князівського титулу, причому навіть не першими серед бояр [6, с. 38]. Практично неможливо, щоб в усіх трьох грамотах князівський титул було пропущено через не уважність писаря, тим більше, що дві з них збереглися в оригіналах. Але вже у документі 1403 р. Іван Несвізький виразно названий князем – «ducibus» [7, s. 47-48]. У чому ж полягала причина такої зміни?

Надзвичайно важко повірити, що в даному випадку мала місце узурпація князівського титулу, оскільки у XIV – XVI ст. ми не знаємо жодного такого прикладу. Надання титулів великими князями Литовськими, як відомо, також не практикувалося. Залишається визнати, що на кінець XIV ст. князівський за походженням рід Несвізьких занепав настільки, що його представники навіть перестали користуватися титулом своїх предків (подібні приклади нам відомі з актів XVI – XVII ст.). Але ситуація змінилася близько 1400 р., коли Іван Несвізький зробив кар'єру при великокняжому дворі, про що і свідчить його підпис на акті Вітовта 1403 р. Напевне, тоді ж він отримав від Вітовта Збараж, Вінницю та Хмельник, які Федько у 1434 р. називав своєю «отниною» (тобто спадковим володінням, на відміну від «вислуги» Соколяця) [6, с. 130]. Скоріш за все, саме після цього, ставши справжніми удільними князями, Несвізькі і «згадали» про своє князівське походження.

Єдиним аргументом, так би мовити «зачіпкою», на підставі якої можна будувати якісь версії щодо походження кн. Несвізьких, залишається місцезнаходження їх давнього «родового гнізда». Стосовно цього питання в історіографії існує дві версії. Основоположником першої був волинський краєзнавець позаминулого століття J. Stecki, який переконав відомого К. Стадніцького у тому, що гніздом Несвізьких був Neswicz (Несвіч) у Луцькому повіті, де в той час ще можна було спостерігати сліди «городища та оборонного замчища» [15, s. 205-206, рг. 127]. Цю версію прийняв також і Й. Вольф [17, s. 156]. Однак ми з нею погодитися не можемо.

По-перше, у документах кінця XIV – 1-ї половини XV ст. представники роду зветься саме Несвізькими, а не Несвіцькими. У 1387 та 1388 рр. згадується Іван «Neswizky» [9, s. 12], «Несвизский» [6, с. 42]. У 1388 р. – «Григорий да Иван Несвизьский» [6, с. 38]. У 1403 р. – «Ywano de Neswyes ducibus» [7, s. 47-48]. Кн. Федько у грамотах 1431 – 1433 рр. виступає як «Nieswieszski», «Nieswieszki» [10, s. 126, 133], «Nesedwitzky» [16, s. 576]. Лише у документах 1434 та 1435 рр. (які взагалі написані дуже безграмотно) він зве себе «князь Федик Несвидиский» [6, с. 129, 132], але все ж не Несвіцький. Отже, можна впевнено констатувати, що родовим гніздом Несвізьких був не Несвіч, а Несвіж.

По-друге, досить маловірогідно, щоб під Луцьком, столицею Волинської землі, існувало якесь самостійне князівство з власною династією.

По-третє, збереглися дані, що принаймні у XVI ст. Несвічем під Луцьком володіла інша шляхетська родина. Так, у 1569 р. присягу на вірність Польщі, серед іншої шляхти Луцького повіту, принесли «Левко Несвицкий зъ Несвеча (...) Петръ Несвецкий зъ Несвеча, Василей Несвецкий зъ Несвеча» [1, с. 7]. Чи можна припустити, щоб кн. Несвізькі-Збаразькі, одні з найзначніших магнатів Волинської землі, допустили перехід свого родового гнізда у власність відносно дрібних шляхтичів? Нам здається, що це є досить маловірогідним.

Іншої версії стосовно локалізації гнізда кн. Несвізьких дотримувався Й. Пузина, ототожнивши його з білоруським Несвіжем [14, s. 13]. З такою ідентифікацією погодився і А. Прохаска; більше того, цей дослідник зауважив, що колись, під час відвідування відомого Несвізького архіву, серед тамтешніх пергаменів він знайшов «фундаційний акт на латинській мові, наскільки собі пригадуємо, кн. Федька Несвізького для костюлу в Несвіжу з третього десятиліття XV віку» [13, s. 91, рг. 1]. Здавалося, нарешті з'явився хоча б один прямий доказ місця розташування родового гнізда кн. Несвізьких. Але незабаром з'ясувалося, що насправді це не так.

Я. Якубовський, який тривалий час досліджував Несвізький архів з метою написання історії Несвіжу, стосовно вищенаведеного свідчення А. Прохаски дійшов такого висновку: «Передусім мушу зазначити, що наведена в цитованій примітці д-ра Прохаски відомість є, на мою думку, помилковою. Пам'ять цього разу підвела знаменитого вченого». Виявилось, що фундаційного акту Федька Несвізького не знайшлося не

лише серед наявних пергаменів архіву, але такий документ не згадується і в старих архівних реєстрах. Більше того, в одному з цих реєстрів, 1820 р., на першому місці вказаний акт 1492 р. – «фундуш чи привілей парафіяльному костюлу несвізькому», виданий Миколаєм Неміровичем та підтверджений королем Казіміром. Немірович же володів Несвіжем з 1446 р., про що свідчить наступний оригінальний документ з архіву: «От великого князя Казимира королевича ко всем людем несвижаном, што Селавко держал. Дали есмо Несвижо пану Миколаю Неміровичу сов сим по тому ж, как Селавко держал (...)» Звідси Якубовський робить, здається, слушний висновок, що у 1-й половині XV ст. білоруський Несвіж був дрібною великокняжою волостю, а не столицею удільного князівства [12, s. 2-3]. Отже, цей Несвіж навряд чи підходить на роль «малої батьківщини» однойменних князів. Показовим є і той факт, що майже всі згадки про Несвізьких походять з південноруських земель – Волині та Поділля.

Тим часом існує джерело, яке засвідчує існування іншого, саме південного Несвіжу (воно залишилось поза увагою всіх вищезгаданих дослідників). Мова йде про знамениту Хроніку Яна Длугоша, зокрема, про опис подорожі короля Владислава-Ягайла зі Снятина на молдавському кордоні до Литви у 1415 р. А саме, це джерело перераховує наступні пункти, через які пролягав шлях Ягайла: Камінець (Подільський) – Смотрич – Nieswicz – Кремінець – Райско – Садове – Турійськ – Кобрин – Мито – Волковиськ – Василішки – Сйшишки – Троки [11, s. 174]. Жодних підстав припустити у Длугоша якусь помилку ми не маємо, оскільки місцезнаходження більшості названих ним пунктів є добре відомим, і воно повністю і послідовно відповідає маршруту з Молдавії до Литви (до речі, білоруський Несвіж лежав ще й далеко на схід від цього маршруту). Отже, Длугошів Nieswicz знаходився на шляху між Смотричем і Кремінцем. Але ж цей шлях йшов як раз через володіння кн. Несвізьких! Згадаємо, що Федько у 1434 р., згадуючи про свою «вотнину», тобто спадкові володіння, конкретно називав такими Збаразьку, Вінницьку та Хмельницьку волості [6, с. 130].

На жаль, встановити точне місцезнаходження південного Несвіжу, який нині вже не існує, ми не можемо. Однак з досить високою вірогідністю можна говорити про те, що навряд чи він відносився до Збаразької волості, оскільки у документі 1463 р., де перераховано всі населені пункти цієї волості, Несвіж не названо [8, s. 54-55, № LVII]. Отже, залишається визнати, що родове гніздо Несвізьких знаходилося у західній частині Східного Поділля, недалеко від кордону з Кремінецьким повітом Волинської землі. Така локалізація Несвіжу дає нам підстави, на основі ретроспективного методу, запропонувати дві можливі версії походження Несвізьких.

Перше, що спадає на думку – це визнати Несвізьких нащадками правителів того князівства, яке географічно знаходилося найближче до подільського Несвіжу. Таким князівством було Межибожське, у верхній течії Південного Бугу. Щоправда, дані про нього відносяться ще до XIII ст. Близько 1230 р. галицько-волинські князі, Данило та Василько Романовичі, надали Межибожжя (сучасний Меджибіж) своєму троюрідному брату Ярославу Інгваровичу, у якого перед тим відібрали князівство Луцьке [4, стп. 751, 753]. Очевидно, його сином був Борис Межибожський, який згадується у 1235 р. [4, стп. 774]. За цілком слушною думкою М. Баумгартена, синами Ярослава були також відомі Болоховські князі [2, с. 11-20], які після нашествия Батия перейшли у безпосередню залежність від монголо-татар, і володіння яких (Деревич, Губин, Кудин і т. д.) локалізуються на території пізнішого Східного Поділля [3, с. 399, 548, карта]. Як бачимо, за географією своїх володінь Несвізькі цілком могли бути нащадками згаданих Болохівських князів, а отже, в такому разі належали до молодшої гілки волинських Рюриковичів. Звичайно, запропонована версія ні в якому разі не може вважатися єдиною можливою. Адаже від згадки про Болохівських князів до першої згадки про Несвізьких пройшло цілих півтора століття.

Добре відомо, що до знаменитої Синьоводської битви 1363 р., внаслідок якої Поділля перейшло під владу литовських Гедиміновичів, ця земля знаходилася у безпосередній залежності від Золотої Орди. Литовсько-руський літопис вказує навіть конкретні імена тутешніх князів – братів Хочобія, Кутлубуги та Дмитра, називаючи їх «отчичи и дедичи Подолской земли» [5, с. 66, 74]. Звідси напрашується ще одна версія: чи не могли Несвізькі походити від місцевої татарсько-подільської знаті, звичайно, вже охрещеної та русифікованої (пор. вище ім'я Дмитра)? Адаже відомі приклади переходу на литовську службу прикордонних татарських князів – Глинських, Єголдаєвичів, Долголатовичів. Згадаємо (див. нашу попередню статтю), що одним з елементів печатного знаку Федька Несвізького, поряд з трьома хрестами, був півмісяць – як відомо, головна емблема ісламу. Це досить дивно для християнського руського князя. То ж чи не символізував півмісяць татарсько-мусульманського походження Федька? (хоча знак його батька цього елемента і не містив). Можливо, у даному контексті має певне значення і той факт, що татари постійно виступали союзниками Федька у його сутичках з поляками [11, s. 451].

Отже, підсумовуючи вищесказане, можна сформулювати такі загальні висновки. Родовим гніздом Несвізьких (від яких походили Збаразькі та Вишневецькі) був Несвіж у північно-західній частині Східного Поділля; про існування такого населеного пункту свідчить згадка у Хроніці Длугоша. Стосовно походження Несвізьких, найбільш вірогідними є дві версії. 1) Вони походили від князів Болоховських XIII ст., представників молодшої гілки волинських Мономаховичів. 2) Предками Несвізьких були татарські князі з династії, яка володіла Поділлям до включення цієї землі у склад Великого князівства Литовського. Втім слід констатувати, що *остаточно* вирішити дане питання, за наявного стану нашої джерельної бази, на жаль, все-таки неможливо.

Джерела та література

1. Архив Югозападной России. – К. : В университетской типографии, 1861. – Ч. 1. – Т. I. – LXIV, 530 с.
2. Баумгартен Н. А. фон. Князья Болоховские и Изяслав Мстиславич / Н. фон Баумгартен // Летопись

- Историко-родословного общества в Москве. – 1912. – Вып. 2. – С. 11-20.
3. Літопис Руський за Іпатським списком / [Переклад, передмова, примітки, покажчики, таблиці, карти Л. Є. Махновця]. – К. : Дніпро, 1990. – XIV, 592 с.
 4. Полное собрание русских летописей. – СПб.: Типография М. А. Александрова, 1908. – Т. II. Ипатьевская летопись. – XVI с., 938 стб., 87, IV с.
 5. Полное собрание русских летописей. – М. : Наука, 1980. – Т. XXXV. Летописи белорусско-литовские. – 306 с.
 6. Розов В. Українські грамоти / В. Розов. – К. : 3 друкарні Української АН, 1928. – Т. 1. XIV в. та перша половина XV в. – 4, 176, 75, IX с.
 7. Akta unji Polski z Litwą. 1385 – 1791 / [wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz]. – Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellonskiego, 1932. – LVI, 571 s.
 8. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / [wyd. pod kier. Z. L. Radziminskiego]. – Lwów : Z drukarni insyytutu Stauropigianskiego, 1887. – Т. I. – XXIX, 204 s.
 9. Codex epistolaris saeculi decimi quinti. – Kraków : W drukarni «Czasu», 1876. – Т. I.
 10. Daniłowicz I. Skarbiec diplomatów papieżkich, cesarskich, krolewskich, książęcych... / I. Daniłowicz. – Wilno : W drukarni A. H. Kirkora, 1862. – Т. II. – [4], 370 s.
 11. Długosz J. Dziejów Polskich ksiąg dwanaście / [przekład K. Mecherzynskiego] / J. Długosz. – Kraków : W drukarni «Czasu», 1869. – Т. IV. Ks. XI, XII. – [8], 678, 23 s.
 12. Jakubowski J. Czy istnieli kniazowie Nieswiescy? / J. Jakubowski // Ateneum Wilenskie. – 1923. – № 1. – S. 1-9.
 13. Prochaska A. Czy możliwa jest identyczność kniazów Nieswieskich z Korybutowiczami / A. Prochaska // Miesiecznik Heraldyczny. – 1912. – № 5-6. – S. 88-92.
 14. Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego / J. Puzyna // Miesiecznik Heraldyczny. – 1911. – № 1-2. – S. 6-15; № 3-4. – S. 43-47; № 5-6. – S. 74-82.
 15. Stadnicki K. Synowie Gedymina, wielko-władcy Litwy. Monwid – Narymunt – Jewnuta – Koriat / K. Stadnicki. – Lwów : W drukarni narodowej W. Manieckiego, 1881. – [VI], 272 s.
 16. Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum, moralium amplissima collectio / [Ed. E. Martene, U. Durand]. – Paris, 1733. – Т. VIII. – LIV, 1564, [34] s.
 17. Wolff J. Rod Gedimina / J. Wolff. – Krakow : W drukarni Wl. L. Anczyca i Spolki, 1886. – VIII, 172 s.

Хапаев В.В.

УДК 930.94(100)“12/13”

ЗЕМЛЕТРЯСЕНИЯ 1292 И 1341 ГГ. В КРЫМУ: К ПРЕОДОЛЕНИЮ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКОГО МИФА

Актуальность. Вопрос о роли землетрясений в истории Крымского полуострова на протяжении многих десятилетий остается актуальным, хотя и слабоизученным. Методология сейсмоисторических исследований в нашей науке до сих пор не создана. Поэтому, по сей день не представляется возможным составить достоверный каталог исторических землетрясений Крыма. В связи с этим, важно изучить, насколько достоверными являются исторические свидетельства о землетрясениях прошлого, используемые при определении периодичности разрушительных землетрясений на Крымском полуострове [9, с. 160].

Постановка проблемы. Средневековые письменные источники весьма скупо освещают данную тему. В нашем распоряжении, до присоединения полуострова к России, имеется лишь четыре небесспорных свидетельства, нашедших отражение в нарративных источниках. В «Каталог землетрясений в Крыму» М.В. Смирнова (единственный изданный на сегодняшний день) внесены данные о сейсмических событиях 480, 1292, 1341 г. и XV в. [8, с. 24]. Из них только информация о землетрясении в Судаке 1292 г. опирается на данные современного события крымского исторического источника. Остальные даты реконструированы гипотетически на основании данных византийских исторических сочинений (480 и 1341 г.) или устные предания, записанные путешественниками нового времени (землетрясение XV в.). Тем не менее, все четыре события стали историографическими константами.

Объект исследования – историография истории крымских землетрясений в средневековый период. **Предмет исследования** – изучение источниковой базы историографических данных о землетрясениях 1292 и 1341 гг. **Целью работы** является проверка достоверности сведений о землетрясениях 1292 и 1341 гг. и гипотез об их разрушительной силе.

В рамках поставленной цели решаются следующие **задачи**:

1. Выявление первоисточников информации об изучаемых сейсмических событиях.
2. Анализ интерпретации данных источников в исторической литературе XVIII-XXI вв.
3. Оценка достоверности представленных в литературе историографических трактовок.

Землетрясение 1292 г.

Известие об этом событии представляет собой заметку на полях греческого синаксаря из Судака (Сугдеи, Солдаи), датированную 1292 г. Запись – следующего содержания: «В лето 6800. В тот же день в третий час ночи тряслась земля» [2, с. 601]. Заметка сделана на поле книги возле минеи, относящейся к 28 января. Летосчисление – по Константинопольской эре.

Несколько слов о самом источнике [2]. Приписки к минеям, написанным уставным письмом XII в. на пергамене, делались в Судак чернилами на протяжении нескольких столетий (вплоть до 1418 г.). Сохранность приписок различная. На некоторых не читается год, день или часть фразы. Однако